

Comunicació presentada a les *“II Jornades d’Història i d’Arqueologia Medieval del Maresme. L’organització de l’espai i models de poblament”*, organitzades pel Grup d’Història del Casal, Mataró, del 20 d’octubre al 17 de novembre de 2001.

Dades per a l’estudi de l’hàbitat medieval en el jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar).

Per:

Joan Bonamusa i Roura
Joan Francesc Clariana i Roig
Rosa Isabel Garí i Lleixà

Resumen

El yacimiento arqueológico de can Modolell. Etapa medieval

Las estructuras exhumadas son: 15 fosas de los siglos XII y XIII, utilizadas para guardar el grano; tres sepulcros de dos diferentes periodos (se tienen noticias de la existencia de otros) y restos de diversas paredes. En cuanto a los materiales, predomina, como la cerámica conocida com “gris medieval”; también se han recuperado algunos fragmentos de cerámica musulmana y monedas (uno del rey Jaime I) entre otros objetos.

Las fuentes escritas hablan de una capilla dedicada a San Juan (que comparte con Mitra la celebración del solsticio de verano), y que la tradición oral situa en la zona de can Modolell, pero ninguna de las paredes excavadas puede identificarse con dicha capilla. El primer documento que la menciona pertenece al año 1025; en otro de 1393 se cita la ruina de la capilla, coincidiendo así con los hallazgos arqueológicos, entre los que no se encuentra cerámica posterior al siglo XIV, aunque el templo pudo tener un resurgimiento posterior.

Summary

The archeological site of can Modolell. Medieval period

The remains which have been discovered are, 15 pits dating from the 12th and 13th centuries, which were used to store grain, three graves from two different periods (there are references of the existence of other graves) and remnants of walls. As for the materials predominate the ceramics known as “medieval grey”; some fragments of moorish ceramics, coins (one of them of king Jaume I), as well as some other objects have been uncovered.

The written sources report of a chapel dedicated to Saint John (sharing with the mithraic worship the celebrations of summer solstice), and which, according to oral tradition, is located in the area of can Modolell, but none of the excavated walls can be identified as this chapel . The first written source to mention this chapel dates from the year 1025, in another one of 1393 the ruins of the chapel are referred, coinciding with the archeological finds, among those finds no pieces of ceramics from the 14th century or later have been discovered; nevertheless the chapel might have experienced a later renovation.

Antecedents: la transició des del Baix Imperi

L'Edat Mitjana, entesa com a tal, a grans trets, el període de la història europea comprès entre els segles V i XV en que predominaren les formes econòmiques i socials feudo-senyorials, té els seus orígens en el Baix Imperi romà, si no abans, en el moment que aquell formidable teixit de vida urbana i comercial començà a devallar per ésser substituïda pel predomini d'una subsistència rural, autàrquica i molt més tancada. Seguint a l'historiador Salrach, aquest moviment vers el camp es dona amb les pautes següents:

“Però si per als més rics el desplaçament progressiu de la ciutat al camp pogué obeir a un problema de comoditat, per a molts ciutadans arruïnats per la crisi econòmica i angoixats per la gravosa fiscalitat imperial l'èxode a la ruralia degué representar una esperança de supervivència. I és que des del segle III, amb l'empobriment de la civilització romana -civilització urbana- s'inicia un procés de ruralització progressiva de la societat per a tot l'Occident. Ruralització i tendència cap a una economia natural i autàrquica no vol dir que la crisi econòmica no afectés també al món rural”¹.

Aquest moment de canvi, importantíssim en la història d'Europa, està, fins l'actualitat, arqueològicament mal documentat. Sigui per la precarietat dels materials de construcció emprats en aquest moment, o per la desaparició de molts dels objectes que havien format part, gràcies al comerç, de la vida quotidiana d'occident -com ara certes formes de ceràmica- les restes materials d'aquests segles foscos, són difícils el localitzar i datar. És per això que qualsevol indici ha d'ésser tractat amb molt d'interès, però també amb reserves.

En aquest aspecte, el jaciment romano-medieval de Can Modolell (Cabrera de Mar), conegut especialment per les restes interessantíssimes de l'Alt Imperi i per haver albergat un santuari dedicat del déu d'origen persa Kautes-Mithra, i que han eclipsat potser el moment posterior, no per menys espectacular, menys interessant

des del punt de vista de l'historiador i l'arqueòleg, aporta dades que poden ser valuoses pel coneixement de l'hàbitat rural tardoromà i altomedieval, dades que, com deien, han d'ésser analitzades amb prudència pels dubtes que, tal com indicàvem, presenta l'estudi d'aquest moment històric.

A partir de la crisi del segle III d.C., es produeix, com ja deiem, un empobriment de la vida urbana, però hom creu que:

“No totes les ciutats resultaren afectades per les invasions del segle III, ni totes entraren immediatament en decadència. Certament hi hagué ciutats com Baetulo (Badalona) i Iluro (Mataró) que gairebé desaparegueren o com a mínim, perderen llur caràcter de centres d'atracció de la zona, com devia ser Barcino (Barcelona)”ⁱⁱ.

Centrant-nos ara en el cas d'Iluro, va afectar aquest fet a la seva àrea rural? Grans vil·les com Torre Llauder sabem que varen sobreviure a la crisi del segle III. Què va passar amb el jaciment que ens ocupa, Can Modolell?. Jàrrrega i Clariana, que han estudiat aquest període del jaciment, indiquen que les estructures datables dins l'alt Imperi queden amortitzades per l'estrat IV, datable en el segle V d.C. o, a molt estirar, d'inicis del VI d.C., basant-se en la presència de ceràmiques sigil.lates africanes, grises estampillades i xipriotes, així d'entre les seves conclusions destaquem:

“L'estudi de les ceràmiques tardoromanes de l'estrat IV reforça aquesta possibilitat. En el sector “A”, s'hi troba ceràmica lluent; sigil.lata africana D. formes Hayes 76 n. 1, 3 i Hayes 12 - Lamb 22 B, així com fragments de bases decorades, de l'estil A II; sigil.lata grisa estampillada, forma Rigoir 1; sigil.lata xipriota, forma Hayes 2, i una possible llàntia tripolitana. En el sector “B” s'han trobat fragments de la forma Ulford 27 de la sigil.lata africana C tardana, això com de la Hayes 67 0 la 76, Hayes 87 A, 80, 93 B, 99, Hyes 12 - Lamb 22 b i un fragment de base decorada de l'estil II o l'A III en la sigilata africana D; ceràmica de cuina africana de la forma Òstia IV, fig. 60; llànties africanes de la forma Hayes II -Atlante X; sigil.lata grisa estampillada, formes Rigoir 2 i 3, i una possible 15; així com sigil.lata xipriota, de la forma Hayes II”ⁱⁱⁱ.

Ara bé, en el seu estudi, Clariana i Jàrrrega fan referència també a la presència en aquest estrat, d'un element fins fa poc "incòmode" pels estudiosos: la ceràmica grisa de cuina, de cronologia incerta, situada entre la baixa romanitat i l'Alta Edat Mitja:

“Creiem que la referència a la “ceràmica grisa medieval” no té perquè ésser considerada “a priori” com a tal, sino com a ceràmica de cuina que pot ésser molt bé tardorromana; en la memòria de l'excavació del “Criptopòrtic” es parla de coccions deficientes i ceràmiques fetes a torn lent, per la qual cosa pot coincidir

perfectament amb un horitzó cronològic tardoromà".^{iv}

Aquesta deducció feta el 1995 sembla confirmar-se pels estudis posteriors d'aquest material i pel paral·lel que ofereixen amb les ceràmiques grisses tardoromanes provinents de *Tarraco* i d'*Illuro*.

L'estrat IV de can Modolell no és més que un gran terraplenat, fet deliberadament, amb terra i restes de ceràmica, fragments estatuàries, marbres i restes de construcció de les èpoques precedents que amortitzen les restes de murs de l'edifici altoimperial. Establerta la seva cronologia en el segle V (o inicis del VI) ens preguntem què va passar entre els III - el moment de la gran crisi i les invasions - i aquest altre?. Perquè es va terraplenar tot aquest espai?, i sobre tot: a què corresponen les bases dels murs de pedra assentats sobre l'estrat IV?.

Mitjançant l'anàlisi ceramològic, Clariana i Jàrrega varen suposar que l'abandonament, testimoniats també pels nivells de teulada caiguda trobats en alguns sectors del jaciment, es produiria cap a finals del segle III o, a molt estirar, el segon quart del segle IV:

"El abandono de esta estructura podría fecharse a finales del siglo III, como podrían indicar dos platos completos de sigillata africana C de la forma Hayes 50 hallados en el cuadro 28, o bien en el segundo cuarto del siglo IV como mínimo, como parece desprenderse de una moneda de Constancio II hallada en la zona de la escalinata del sector A".^v

Davant aquesta afirmació hem de matitzar que precisament al dessota de l'estrat de teulada caiguda, en un sector, concretament en el quadre 27, formant part del nivell IV-b hi fou trobada una moneda de bronze (núm. 50.424) classificada com de Tètric (l'últim emperador de la Gàl·lia), que està datada entre els anys 268 i 273, per tant aquesta podria ser una dada molt important per establir la datació de l'abandó.

El poblament altomedieval

Suposat doncs un període d'abandonament, tenim que a les acaballes de l'Imperi es basteix un nou edifici, sense que tinguem indicis clars de la seva finalitat, i aquí és on entrem en el període que és objecte principal del nostre estudi: el can Modolell medieval. Establertes les seves bases i havent comentat la pobresa dels indicis, anem ara a veure quins són aquests:

- 1) Les bases o fonaments d'un edifici anterior datat del segle V d.C.
- 2) Tres enterraments per inhumació, un amb una llosa d'"opus signinum" com a coberta i els altres dos en caixa de lloses, de dues fases diferents.

3) La ceràmica grisa altomedieval (que ara podem diferenciar netament de la tardoromana a partir dels estudis de *Tarraco* i *d'Iluro*).

4) Altres ceràmiques medievals.

5) Monedes de l'edat mitjana.

6) Fosses medievals.

7) Fragments de tègula aràbiga o medieval.

8) Les restes d'estructures arquitectòniques situades a la cota zero.

9) La documentació sobre el temple romànic de Sant Joan.

Anem ara a analitzar detalladament aquests elements:

1) Les bases o fonaments d'un edifici anterior datat del segle V d.C.

Les estructures tardorromanes corresponen a una sèrie de restes de murs, sens dubte fonaments assentats damunt el gran terraplenat que va sepultar les restes dels murs més antics. Es tracta d'uns fonaments fets de pedra d'aparell poligonal, però menys acurades que les de la fase posterior, trabades amb calç; la seva planta presenta fortes divergències amb la precedent, excepte la paret comuna P-4. A part, trobem un mur de pedres trabades en fang que tancava les parets que encara sobresortien de la sala a (de la base de l'exedra), d'època romana que anomenem *de la Torre semicircular*, mur que no sembla guardar relació directa amb els altres.

Què eren aquestes restes?, una vil·la?, un edifici de caire religiós?. L'existència de dos enterraments amb cronologia no especificada, alguns autors han apuntat que poden ser alto-medievals i altres com tardorromans, que després comentarem, sembla apuntar cap a la possibilitat de la persistència com a lloc de culte, i no eren els únics enterraments en aquest indret, ja que a mitjan del segle XX, en uns treballs agrícoles efectuats al proper hort de can Modolell, s'en trobaren més ^{vi}. La hipòtesi de la pervivència com a lloc de culte e el Baix Imperi es reforçaria amb la troballa d'un petit angle d'ara d'altar paleocristià, treballat en pedra calcària. Correspondrien aquestes poques estructures conservades a un temple paleocristià?. No ho podem afirmar amb tota certesa: ja que la troballa d'unes bases de pedra (o peus drets) i murs de planta incompleta pensem que no autoritza una afirmació contundent.

Sabem que va existir un temple o capella medieval, dedicat a Sant Joan, en aquell mateix indret, ja que tenim ben documentada la seva existència des de l'any 1023 i la seva devallada vers el segle XIV, però desconeixem el moment precís de la seva fundació.

Una altra qüestió que se'ns planteja en cas de donar per certa l'existència d'un temple paleocristià a can Modolell seria: voldrien els seus constructors esborrar així el record del paganisme, de tanta tradició en aquell indret, que podria subsistir entre la pagesia?. La temptació és fàcil, la tradicional celebració de Sant Joan –si bé no coneixem la data d' introducció exacte del culte al sant en aquella zona- en el solstici d'estiu, coincidiria amb una de les celebracions d'un déu solar com era Mithra. Tal com expresa Alvar:

“Hemos visto, en efecto, como el 26 de junio del año 184, és decir, al día siguiente del solsticio de verano de aquel año, se reunieron los mitraístas en su sede de Virunum para recordar a los cofrades desaparecidos, al parecer como consecuencia de una epidemia (...) Un día antes, como cada año, las almas que habían culminado su recorrido planetario habían atravesado el orificio señalado por la antorcha inclinada de Cautópates, a través del cual habían de penetrar en la tierra en el solsticio de verano”^{vii}

Però, com en altres ocasions, hem de dir que totes aquestes dades s'han d'interpretar amb certes reserves, tant més és també dubtós que un culte tan reservat, secret i místic com el de Mithra, hagués deixat tanta petja entre la pagesia, però tampoc es pot descartar una acció premeditada almenys per les autoritats eclesiàstiques del moment. Convé recordar que, a partir dels edictes de Teodosi de 391-392, restaren prohibits els cultes pagans.

Per acabar aquest apartat, hem de plantejar una altra incògnita: Fins quan es va perllongar l'existència i ús d'aquestes estructures?. Foren amortitzades per l'estrat III i perforades per algunes fosses (segles XII-XIII ?), ara per ara no tenim elements clars per determinar res més, ni si es van abandonar o van perdurar fins aquell moment. El fòssil director, la ceràmica grisa tardorromana i l'altomedieval, només ens diu que podria situar-se la vida d'aquest edifici entre els segles V a l'XI - XII, si bé no podem provar, a manca de testimonis materials, que estigués habitat entre el segles VII a XI.

2) Els enterraments

S'han exhumat durant l'excavació de can Modolell, tres enterraments, a més de la notícia, ja abans esmentada, de més enterraments a l'hort de la finca.

L'anomenada tomba 1 (T-1) que perfora la paret romana P-2 i l'estrat IV, és tracta d'una fossa excavada i col.locat el cadàver directament en el sòl, amb un fragment d'*opus signinum* romà que cobria el cap del difunt.

La tomba 2 (T-2) és una sepultura en caixa de lloses, excavat en l'estrat IV, i amb el cap del difunt escapçat per l'excavació de la fossa 10 - que és per tant posterior -, de datació inequívocament altomedieval.

El tercer enterrament, sense numeració atorgada, s'obre en un nivell posterior, perforant l'estrat I, és tracta d'un enterrament de caixa de lloses, que conté les restes ossies d'una dona de certa edat.

Podem doncs concloure que, aparentment, són enterraments de dues fases diferents, dels dos primers creiem que coincidirien amb un moment en el que ja s'hauria produït l'abandó de les estructures tardoromanes, per tant podríem apuntar hipotèticament una cronologia primerenca dins l'alta edat mitjana, el tercer podria ser contemporani de les fosses.

3) La ceràmica grisa altomedieval.

La ceràmica grisa altomedieval, el fòsil director del període que ens ocupa, és encara una gran desconeguda malgrat els molts estudis que comencen a haver-hi. Es tracta bàsicament d'olles de forma globular exvasades, o d'altres recipients de cuina, amb la característica pasta grisa o negra, sovint amb defectes de cocció o fetes a torn lent. Les seves formes utilitàries fa que es perllongui la seva existència al llarg de segles, i això, acompanyat de la carència d'altres ceràmiques més datables, ens impossibilita d'establir una cronologia clara.

Tradicionalment es datava la seva existència a l'Alta Edat Mitjana, no obstant algunes formes poden tenir origen en el Baix Imperi, i a can Modolell, s'observa la seva presència, creixent, a partir de l'estrat IV, fins a l'I, i en les fosses. De tota manera, la major presència correspondria a olles, de formes datables entre els segles XI al XIII, moment cronològic coincident amb les fosses.

4) Altres ceràmiques medievals.

S'han localitzat ceràmiques vernissades, decorades i d'ús comú. D'entre les primeres cal esmentar diversos fragments de decorada amb dibuixos fets amb òxid de coure i de manganès, que donava els colors verd i negre. Aquest tipus de ceràmica és ja del segle XIV, es feia al Principat i segurament a Barcelona i a Manresa.

També s'han trobat altres fragments decorats amb òxid de cobalt - color blau - i d'altres que al color blau i ajuntaven el daurat, tots dos tipus de finals del segle XIV, i començaments del XV, fets a Manises- Hi ha també fragments vidriats d'ús comú de la mateixa època. Aquesta ceràmica, com l'esmentada abans, es trobava a l'estrat I, i no n'hi ha de posterior, la qual cosa fa coincidir les dades arqueològiques amb les documentals, que esmenten l'abandonament de la capella de Sant Joan en el segle XIV.

Cal esmentar uns fragments de ceràmica decorada i d'ús comú de procedència andalusí, d'època almohade o nazarí, d'entre ells en destaca un amb la tècnica de

“corda seca” parcial ^{viii}, datats, aproximadament, de principis del segle XIII o finals dels XII ^{ix}, possiblement és l'única ceràmica d'aquesta procedència trobada al Maresme, així com un setrill o “redoma” de ceràmica vidriada verda datable a la mateixa època ^x

5) Monedes de l'edat mitjana.

La moneda constitueix, sens dubte, un dels elements de cronologia més precisa, així la troballa de monedes comtals catalanes en el jaciment de can Modolell ens porta a reafirmar les datacions proposades, pel seu interès cal remarcar la troballa d'una moneda de Jaume I a l'interior de la fossa 15, en diferents contextes s'han trobat altres monedes del mateix comte-rei i també altres de comtals com poden ser de Ramon Berenguer, etc.

6) Fosses medievals

Es tracta de 15 fosses o sitges per emmagatzemar gra, de forma ovoide, cavades al sòl -dues en el sauló, (13 i 15) altres en els estrats III fins al IV. Totes, excepte la 15 es troben al sector est. L'ús d'aquesta mena de sitges era habitual a l'Edat Mitjana, i a diferència de les sitges ibèriques, obertes damunt el sauló, les medievals es avaven a terra i les seves parets es cobrien de fang, i després s'encenia un foc per endurir-lo i fer-les impermeables. Sembla doncs que ens podríem trobar davant una construcció agrícola o una església, es normal trobar-les a l'interior de les esglésies medievals o en contextes religiosos, hom creu que allí s'hi guardava la part de la collita que s'havia lliurat a les autoritats eclesiàstiques.

Les fosses s'obren sobre els estrats III i IV i sovint perforen les estructures tardorromanes, fins i tots en algun cas (fossa 10), un enterrament. Estaven formades interiorment per diversos estrats de sorres, argiles i en ocasions de cendres i contenien tota mena de materials molt fragmentats d'èpoques anteriors, alguns d'ells força interessant, però que no esmentarem aquí per no sortir-nos de l'àmbit cronològic del nostre treball, actuant com a fòssil director la ja coneguda ceràmica grisa, amb algunes olles identificades com a formes dels segles XI al XIII, en coincidència amb uns fragments contemporanis de ceràmica musulmana.

Per la seva envergadura i importància dins la història del jaciment, anem a referenciar-les una a una.

Fosses 1 i 2

Va ser precisament a les fosses 1 i 2, situades arran del talús que s'obria sobre el camí de can Segarra, on l'any 1975 va tenir lloc una acció furtiva que va motivar l'excavació del jaciment.

La gran alçada del talús, 170 cms., va motivar que s'obrissin tres quadres d'excavació de 2 x 2 metres, quedant ambdues fosses incloses. D'elles només quedaven els fons, que arribaven fins al sauló, havent desaparegut la resta possiblement en obrir-se el camí.

Es van exhumar fragments ceràmics de les etapes anteriors del jaciment, essent el més modern la ceràmica grisa medieval, datada entre els segles XII i XIII.

A la banda Nord de la fossa 2 s'hi troba la base de la paret 2 (P-2), de construcció romana. El diàmetre superior d'aquesta fossa amidava 160 cms i la fondària en el moment de l'excavació arribava a 85 cms.

Fossa 3

Localitzada dins el quadre 3 (Q-3) de l'excavació, aquesta fossa es troba, en relació l'edifici romà, situada al vestíbul que configuren les parets 3 i 4 (P-3 i P-4).

L'inici de la fossa s'obria a la part inferior de l'estrat III d'aquesta part del jaciment, cosa que fa pensar que aquest estrat fou la cota de l'hàbitat en un moment de l'Edat Mitjana, que fou quan s'escapaçà la fossa, que per tant ha de datar-se en una etapa anterior.

La seva figura perforava l'estrat IV, datat cronològicament entre els segles V o inicis del VI i acabava al sauló. De planta circular i parets verticals, les seves mides màximes conservades eren 110 cms de fondària i 160 de diàmetre. A la part superior hi havia bosses sorrenques, i a la inferior, terres vegetals.

Presentava materials de les etapes anteriors, essent els de més interès per a la datació de la fossa la ceràmica grisa medieval, i de la que destacava una olla fragmentada però gairebé completa, de forma globular i vora exvasada amb el llavi bisellat, el pla del bisell lleugerament bifid i fons lleugerament carenat, pasta grisa amarronada, l'olla tenia 165 mms d'alçada, 145 mm de diàmetre de la boca i 195 mm de diàmetre màxim. Una destal o rella d'aixada medieval de basalt.

Fossa 4

La fossa 4 perforava l'estrat IV (segle V o inicis del VI) desenvolupant-se sota la paret a, datada en el mateix moment, i arribava a l'angle format per les parets romanes P-3 i P-4, retallant a més la paret 2 (P-2) i arribant fins al sauló. Les mides màximes conservades eren de 180 cms de diàmetre i 200 cms. de profunditat, essent de secció globular.

Presentava quatre estrats:

Estrat I . Part superior, estava en contacte amb l'estrat III del jaciment. Sorrenc.

Estrat II. Capa de cendres compactes, possiblement abocades procedents d'un fons domèstic.

Estrat III. Runes i terres vegetals.

Estrat IV. Terres vegetals, es desenvolupava íntegrament en el sauló.

En els diferents estrats s'hi trobaren materials de les etapes precedents, destacant, pel seu interès en quan a la datació de la fossa:

-Un fragment d'olla amb vora exvasada, llavi bífid, pasta grisa i cuita regular, amb desgraixant de quars reduït (estrat I de la fossa). Un altre fragment de la mateixa peça, es va exhumar a l'estrat II de la fossa.

-Un petit fragment amorf de 30 x 30 mm., de ceràmica musulmana, dels denominats "de corda seca" parcial, de color vinós. Datat en el segle XII. (Estrat IV de la fossa).

-Dos fragments ceràmics de color melat, també considerats com musulmans i datats en el segle XII.

Fossa 5

La major part d'aquesta fossa es trobava dins del camí de can Segarra, i només es va poder excavar una mínima part del fons, cavat al sauló, a la part oest, i dins l'estança que formen les parets romanes 1 i 5 (P-1 i P-5). Prenent per referència la part conservada, deduíem que assolía més de 150 cms. de diàmetre, i estava farcida per terres vegetals.

Els materials conservats no presentaven res rellevant, exceptuant la presència dels fragments característics d'olles globulars de ceràmica grisa medieval.

Fosses 6 i 7

Aquestes dues fosses s'han trobat en el talús eixit al obrir-se el camí de can Segarra, molt fracturades, havent-ne desaparegut la major part i separades per una lleugera paret natural de sauló de 10 cms. de gruix. La part conservada es desenvolupa íntegrament dins del sauló, la qual cosa fa pensar si es tractaria d'un conjunt de sitges ibèriques aprofitades en l'Edat Mitjana.

La fossa 6 estava composta de terres vegetals, l'alçada del fons era de 80 cms i l'amplada 105. La fossa 7, també composta de terres vegetals, tenia un fons de 100 cms d'alçada i una amplada de 110 cms.

Pel que fa las materials, precedents de les etapes anteriors del jaciment, remarcuem per l'interès del nostre estudi, un fragment d'olla globular exvasada amb llavi regular, de ceràmica grisa medieval, conservant-se tota la secció de la peça; la pasta és negrosa amb desgreixant de quars, el gruix de la paret era de 10 mm, fons lleugerament carenat.

Fossa 8

Aquesta fossa es troba situada al costat nord de la paret romana 3 (P-3), entre els dos portals que s'obren en l'estructura d'aquesta paret. La seva obertura va comportar la destrucció de bona part de la P-6 de la planta romana, ja que fou cavada just al seu damunt. Es conservava força sencera, era de planta circular i de secció ovoidal, les seves mides màximes eren 150 cms. d'amplada per 190 d'alçada. A l'igual que a les altres, la boca s'iniciava en la base de l'estrat III, medieval, perforava l'estrat IV tardoromà i el fons estava cavat en el sauló.

S'ha identificat quatre estrats, amb diferències de matís, ja que tots estaven formats per terres vegetals, alterades en algun cas per incidents propis del terraplenat.

Estrat I. Correspon a la boca, terres vegetals negroses (amb petites restes de carbons) i amb pedres llençades de forma irregular.

Estrat II. Terres vegetals més clares que les anteriors, amb alguna clapa d'argila.

Estrat III. Predomini de pedres de forma irregular, amb terres vegetals semblants a les de l'anterior estrat.

Estrat IV. Correspon íntegrament al fons de la fossa, cavat en el sauló, terres vegetals netes, possiblement per efectes de la filtració pluvial.

Com en totes les fosses, trobem materials de totes les etapes anteriors, i la ceràmica grisa medieval en tots els estrats, la qual cosa evidencia el caràcter medieval de la fossa. Destaquen dos fragments d'olla bicònica, amb tot el perfil superior a partir de sota el carener, el pla de la vora presenta una petita ranura per encaixar-hi la tapadora.

Fossa 9

La referenciada amb el número 9 és una petita fossa, el traçat de la qual va destruir la part de l'aparell de les parets romanes P-1 i P-6, que coincidien amb la seva figura.

Aquesta fossa es desenvolupava íntegrament per l'estrat IV tardoromà, sense penetrar en el sauló, les seves mides màximes eren 100 cms d'amplada i 110 de

fondària, al fons hi havia una pedra pertanyent a la P-6. Com a la resta de fosses, la boca es trobava a la base de l'estrat III.

L'interior estava terraplenat amb terres vegetals, sense presentar cap matís diferenciador. Els materials exhumats han estat pocs i, com en les altres fosses, molt mesclats, essent també la ceràmica grisa medieval l'element datador.

Fossa 10

Aquesta fossa s'ha trobat escapçada per un "buldozer" i se l'ha identificat per la concavitat del fons.

En el moment de cavar-se, va destruir la capçalera de la tomba número 2; de les despulles se n'amputaren el cap i part del tronc, també es va desfer una part de la paret 5 (P-5).

En aquest lloc s'hi pot copsar eloqüentment l'evolució cronològica del jaciment, pel fet de coincidir-hi tres elements prou importants d'èpoques diferents. En primer lloc, l'estructura romana de les parets 1 i 5 (P-1 i P-5), després s'hi bastí la tomba 2, destruïnt-se part de la construcció anterior, i finalment la fossa, amb la qual es van perforar i amputar el elements anteriors.

En aquest residu de fossa no s'hi ha trobat cap material, cal pensar que l'escapçament va ser gairebé total.

Fossa 11

La fossa 11 està cavada al damunt de la gran paret mestre número 7 (P.7), pertanyent a l'estructura altoimperial del jaciment. Els seus constructors s'aturaren precisament en la coronació de les restes de la paret aludida, la presència de la qual va actuar possiblement de fre. Crida l'atenció la seva forma irregular (semblant al d'una pera), per comptes d'ovoïdal, com la majoria, cosa que fa pensar que en arribar a la paret esmentada la varen eixemplar enlloc d'aprofundir.

Aquesta fossa perfora tot l'estrat III, no com la majoria que s'obren a la base del mateix, la qual cosa podria indicar el seu caràcter tardà. Les seves mides eren 130 cms de fondària i 145 d'amplada. S'hi detectaren tres estrats, indicats per lleugers canvis en la seva composició.

Estrat I. Sorres i cendres.

Estrat II. Sorres i argiles.

Estrat III. Terres vegetals.

Com en els casos anteriors, els materials estaven molt barrejats, destacant, per a l'objecte del nostre estudi, la ceràmica grisa medieval, entre altres un fragment de paret d'olla amb decoració de línies incises fent rectangles i disposat en forma de xarxa, classificable com pertanyent a la tècnica de "corda seca" parcial i, també, un petit fragment vidriat, a base d'òxid metàl·lic de color melat, de ceràmica musulmana datada en el segle XIII.

Fossa 12

Es trobava situada a l'angle de les parets altomedievales P-6 i P-1, i es va cavar afectant les parets tardoromanes P-a i P-b. Les seves mides màximes eren: 180 cms d'amplada, per 150 de fondària. La forma era ovalada, i plana al fons.

S'hi detectaren tres estrats:

Estrat I. Compost de terres vegetals, amb alguna bossa sorrenca, amb presència de nòduls de carbó d'origen vegetal.

Estrat II. Compost d'argiles i sorres.

Estrat III. Fons argilós.

Com en casos anteriors, aquesta fossa s'iniciava a partir de l'estrat III del jaciment, per seguir a través del IV, acabant en el sauló, en el mateix nivell de fonamentació de les parets P-1 i P-7. El material exhumat ha estat molt escàs, entre altres, hi trobem la ceràmica grisa medieval.

Fossa 13

La fossa 13 és situada fora de l'espai de les ruïnes romanes, i cavada íntegrament en el sauló, la seva boca es troba en una cota més elevada que el pla, rebaixat en el seu dia, on s'assentaren les construccions, això indicaria que es tractava d'una cota natural, no rebaixada.

El fet de trobar-se a prop d'una sitja ibèrica (sitja 32) i de la fossa 15, d'anàlogues característiques, i en un lloc que compta amb un nombre important de sitges ibèriques, ens va fer pensar que podria ser d'origen ibèric i que fou reutilitzada en l'Edat Mitjana. Reforça aquesta hipòtesi l'existència d'un petit clot circular de 30 cms de profunditat per 30 cms de diàmetre, el qual es juxtaposava a la bocana de la fossa 13; aquest clot possiblement fou cavat per iniciar una altra fossa, però que no es va dur a terme per coincidir amb la sitja, procedint-se a aprofitar aquesta.

Les mides màximes són: 130 cms de diàmetre i 160 de fondària, i forma, ovalada. Els materials exhumats són escassos i de les característiques ja descrites, i es

detectaren tres estrats:

Estrat I. Compost de terres vegetals.

Estrat II. Compost de terres sorrenques.

Estrat III. Compost de terres argiloses.

Fossa 14

La fossa 14, és fins el moment, la major de les excavades a can Modolell. Té un diàmetre de 230 cms i una profunditat de 220 cms , era de figura ovoïdal.

La boca es trobava de nou en la base de l'estrat III del jaciment, perforant l'estrat IV, i quan es va cavar es va escapçar una punta del graó central de l'escala de l'edifici altoimperial, així com una part corresponent del paviment d'*opus signinum*. Estava composta de terres vegetals, amb alguns petits claps de sorres i cendres, i els materials exhumats seguien la tònica general, destacant per a l'interès del nostre estudi, un fragment d'olla de ceràmica grisa medieval –entre altres–, de vora exvasada, llavi rom, pasta negrosa per la cocció reductora, desgreixant de quars i un gruix de paret de 5 mm, i també un altre fragment de ceràmica musulmana vidriada amb òxid metal·lic, de color oliva amb aigües amarronades, datable entre els segles XII i XIII.

Fossa 15

La fossa 15 estava cavada íntegrament en el sauló, igual que la 13, i com aquesta, doncs, es podria tractar d'una sitja ibèrica reutilitzada, hipòtesi reforçada pel fet que la construcció de la paret romana P-15 la va afectar. Es troba situada en el desnivell del sector Sud del jaciment, entre les parets 14 i 15, és a dir, extramurs dels recinte.

S'hi ha detectat dos estrats:

Estrat I. Compost de terres argiloses barrejades amb blocs de pedra de forma irregular.

Estrat II. Compost de també de terres argiloses, barrejades amb sorra i pedres.

Els materials exhumats han estat molt escassos, i com a les anteriors ocasions, mols fragmentats i barrejats. Cal destacar, per l'objecte del nostre estudi, a més de la grisa medieval, cinc fragments de ceràmica musulmana, amorfos, vidriats amb òxid metal·lic, color melat i datats en el segle XIII.

D'especial interès, però, és una moneda de bronze corresponent a un diner català

emès a Barcelona, trobat a l'inici de la fossa. Pes: 0,89 grs., diàmetre: 17,55 mm., gruix: 0,70 mm., encunya: 10 h. A l'envers: bust coronat del rei Jaume I, vers l'esquerra, amb la llegenda: BARQUINONA; al revers: creu equilatral, en el primer i tercer quadrats: tres punts, en el segon i quart: una anella on s'hi llegeix: IACOB'REX. Cronologia: 1213-1276 ^{xi}

Consideracions generals sobre les fosses:

Com ja hem dit a l'inici de l'apartat sobre les fosses de can Modolell, aquestes, profundes i generalment de forma ovoïdal, estarien possiblement destinades a l'emmagatzament de gra, i a diferència de les sitges ibèriques, cavades al sauló, aquestes s'obririen a la terra, impermeabilitzant-se amb fang, si bé constatem a can Modolell la presència de dues en el sauló: és tractaria de sitges ibèriques reaprofitades a l'Edat Mitjana?

La seva presència doncs, ens faria pensar en una propera construcció de caràcter agrícola (el mas Sant Joan, referenciat en un document de 1.197?. Un altra mas?) o també en una església de Sant Joan que guardés a prop el gra que rebés dels pagesos com a delme?. Ara per ara, no tenim dades suficients per afirmar res en concret en aquest aspecte.

Cal pensar en una utilitat limitades d'aquestes fosses, i després de la seva utilització es degueren reomplir i abocar terres i materials propers, i aquest és l'estat en que els arqueòlegs les exhumaren.

Per establir la seva cronologia tenim en consideració dos elements: 1) els seu inici en l'estrat III del jaciment (amb l'excepció de les fosses 13 i 15, cavades al sauló), datat entre els segles XI i XIII, i considerant així aquest estrat com el de l'hàbitat medieval. 2) Els materials trobats en l'interior de les fosses, els més moderns, a banda de la moneda de Jaume I, són la ja ben coneguda ceràmica grisa medieval, datada entre els segles XI i XIII i la ceràmica musulmana, datada entre els segles XII i XIII. La moneda exhumada a l'inici de la fossa 15, s'ha de considerar amb totes les reserves que mereix una moneda, que podria haver-se enterrat o filtrat, però de totes maneres no vindria més que a reforçar una datació de les fosses en el segle XIII.

Per reforçar les nostres hipòtesis recordem que les fosses perforen l'estrat tardoromà (IV), destrueixen algunes parets de la mateixa època i fins i tots escapcen la tomba 2, de cronologia incerta però situada en un moment dels inicis de l'Edat Mitjana, ja que estan al mateix nivell de l'edifici tardoromà. Això indicaria que aquest estrat IV, ja feia molt de temps que havia estat consolidat i oblidades les parets i l'enterrament. Cas apart ens mereix la tomba III, que podria correspondre a la mateixa etapa de les fosses, amb reserves, ja que es va obrir en l'estrat I. De totes maneres sembla que no podria ser posterior al segle XIV, ja que no s'hi ha trobat cap mena de ceràmica vidriada i això es correspondria a l'estat d'abandonament del temple medieval, dedicat a Sant Joan, de can Modolell, documentat en aquest segle XIV.

7) La tèula aràbiga o medieval.

Amb aquesta nomenclatura s'enregistraren els elements ceràmics corresponents a teules medievals/catalanes trobades bàsicament en l'estrat II que, en el jaciment arqueològic, es concentrava bàsicament en la zona dels quadres tocant al camí de can Modolell.

8) Les restes d'estructures arquitectòniques situades a la cota zero.

En iniciar-se l'excavació, es desmontaren unes estructures de pedra, restes d'alguna construcció d'ús i cronologia desconeguts, però del que ja no en quedava gairebé res. En l'estrat I, sense cap correspondència aparent amb la resta d'estructures, existia un petit mur de pedres, bastit en sec, tancant l'habitació de la Torre Semicircular per la part superior, com si aquesta s'hagués volgut aprofitar per algun ús desconegut per nosaltres durant l'Edat Mitjana. Aquest mur es va desplomar com a conseqüència d'una acció furtiva efectuada al dessota que el deixà sense base.

En el moment d'iniciar-se l'excavació, en la cota zero es desmontaren uns fonaments de murs que discorrien per damunt la zona del Criptopòrtic i que, a jutjar per les restes de llar trobades sobre el mur oest del Criptopòrtic tocant amb l'exedra, correspondrien a les restes d'un petit habitat medieval.

Anys més tard, en excavar-se el forn del sector nord ^{xii} es pogué observar amb detall com pel seu damunt discorria el fonament d'un mur en direcció nord-est vers el sud-oest.

9) El documentat temple de Sant Joan.

Malgrat tot l'esmentat anteriorment, no podem assegurar que les estructures descrites i els objectes trobats corresponguin realment al temple de sant Joan, la ubicació del qual es coneix per un mapa de Cels Gomis publicat a la Geografia General de Catalunya, dirigida per Carreras i Candi a finals del segle XIX. En el plànol de Cabrera s'hi esmenten les "*runes de la capella de Sant Joan*". Afegim que ara encara porta aquest nom, Sant Joan, el carrer que hi mena. Ara podem dir que tenim una altra hipòtesi, sobre la ubicació exacta de la capella, i que aquesta podria estar en un edifici tocant a l'entrada de la mateixa casa Modolell, molt proper al jaciment, la base del qual està formada per amples murs de pedra i calç, estant l'edifici orientat cap a ponent.

Quins són els testimonis orals i escrits de l'existència i ubicació del temple de Sant Joan a Cabrera?

-El ja esmentat plànol de Cels Gomis. Cal dir que aquest, la tradició oral i el nom del carrer de Sant Joan - i no és poc important - són els únics testimonis que donen una situació concreta.

- La tradició oral existent al poble, com ja hem dit, que sempre han situat la capella als voltants de la finca Modolell, conservant-se la tradició en el nom del carrer i de l'indret.

-Un document de l'any 1025, pel qual, el comte de Barcelona Berenguer Ramon I ven a Guadall les franqueses de Sant Vicenç, i parla, entre altres possessions, de la parròquia de Sant Feliu i les sufragànies der sant Cebrià i Sant Joan (...*et sancti felici, simul cum subiectis suis ecclesis idem sancti Cipriani santique Johannis...*)

-En el 1197 consta documentalment l'existència del mas Sant Joan, segons ha recollit l'arxiver J. Mas. Els esposos Guillem de Sant Vicenç i Guilleuma, rebien cada any un sexter d'ordi dins el mas de Sant Joan. Guillem el va empenyorar aquell any.

-El 1304, el bisbe Pons de Gualba, en efectuar la visita pastoral a Cabrera, rep queixa que el rector, Jaume Ferrer, no celebra missa dues vegades a la setmana a Sant Joan, tal com era la seva obligació.

-En la visita pastoral efectuada el 1393, hi ha queixes sobre l'estat d'abandonament de la capella de sant Joan Baptista. Aquest abandonament del segle XIV coincidiria amb les dades arqueològiques, no trobant-s'hi ceràmica posterior a aquest moment, si no solsament en la capa superficial. Podem relacionar aquesta decadència amb la crisi demogràfica i econòmica de la Baixa Edat Mitjana.

-Un carreu de granit avui aprofitat com a brancal de la porta d'entrada del pati de la rectoria de Sant Feliu amb la inscripció:

**P^a DESANCT
IOhAN:
1557**

Ens recorda que aquesta església exercí les funcions de temple parroquial, amb motiu de la construcció del nou temple de Sant Feliu. Això contrastaria amb l'estat d'abandonament anterior i ens fa plantejar si es que no fou reconstruïda per exercir aquestes funcions.

-L'any 1662 trobem documentat el benefici de la capella de Sant Joan, construïda en la casa i heretat de Bertomeu (finca, avui de propietat municipal veïna a can Modolell).

-Mossen Mas documentà que, al segle XVIII, la capella era desfeta.

-Ens ha arribat fins avui el prou conegut retaule de Sant Joan Baptista, conservat al Museu Diocesà, obra de Bernat Martorell, i sufragat pel habitants de Cabrera. No sabem si hauria anat destinat pròpiament a la capella que ens ocupa o bé en algun altar dedicat al sant i existent en la mateixa església de Sant Feliu (l'actual parròquia).

Conclusions generals

Pel període que ens ocupa, l'Edat Mitjana, al jaciment de can Modolell podem concloure:

1) La construcció, a finals de l'Imperi, d'un edifici al damunt de les anteriors estructures altoimperials, de funció no ben clara, encara que alguns elements, com l'existència d'enterraments, fan pensar en algun tipus d'edifici religiós, si no aquell mateix, si proper.

2) Tal vegada es voldria substituir, amb el culte cristià, la forta tradició pagana de l'indret.

3) No tenim proves clares d'existència d'hàbitat en l'àrea del jaciment excavat de can Modolell durant els segles VII a l'XI, però, per troballes posteriors, podem pensar en la possibilitat d'una continuïtat d'habitat.

4) No tenim cap notícia escrita del temple de Sant Joan anterior a l'any 1025.

5) És molt probable l'existència d'un mas medieval a l'indret, avui desaparegut, datable aproximadament del segle XIII.

6) La capella de Sant Joan podria haver estat no en el propi jaciment, sino propera a l'actual masia de can Modolell, els murs localitzats prop de l'entrada de la masia, orientats cap a ponent, així ho fan pensar.

7) La capella, que es trobava en decadència en el segle XIV, podria haver estat reconstruïda en el XVI per fer les funcions parroquials mentre es bastia la nova de Sant Feliu.

8) En algun moment, difícil de determinar amb precisió, gairebé en el segle XVII, la capella passà a tenir un caràcter privat, i al segle XVIII ja consta el seu enrunament definitiu.

BIBLIOGRAFIA:

ADELL, J.A.: *Pla especial de protecció i desenvolupament del conjunt monumental de Can Modolell*. Cabrera de Mar (inèdit) 1997.

AGUADO VILLALBA, J.: *La cerámica hispanomusulmana de Toledo*. Madrid 1983.

ALVAR, J.: "El culto de Mithra en Hispania". *Memorias de Historia Antigua*, V, pp. 51-72. Oviedo, 1981

ALVAR, J.: "El misterio de Mitra". *Cristianismo primitivo y religiones místicas*, pp. 499-513. Madrid 1995.

ALVAR, J.: *Los misterios. Religiones "orientales" en el Imperio Romano*. Barcelona (Ed. Crítica) 2001.

AMIGÓ, J.; GÓMEZ, A.; MORER, J.; TIÓ, X.; VILA, J.M.: "La ceràmica grisa medieval del monestir de Sant Llorenç de Sous". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 177-197. Barcelona 1997.

BAZZANA, A.: *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia (I)*. Catálogo. Valencia (Ayuntamiento) 1983.

BOLÒS, J.; PADILLA, I.: "Algunes formes de la ceràmica grisa conservada al Museu de Manresa". *Segundo Coloquio Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental. Toledo, 1981*, pp. 251-262. Madrid 1986.

BONAMUSA, J.: "Els testimonis mitraics iluronosos dins el context de la tarraconense". *Sessió d'Estudis Mataronins*, I, pp. 13-16. Mataró 1984.

BONAMUSA, J.: "Els mòduls epigrafiats en cursiva de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)". *Empúries*, núm. 48-50, volum I, pp. 136 - 141. Barcelona, 1986 - 1989.

BONAMUSA, J.: "El jaciment romano-medieval de Can Modolell". *L'arqueologia a Cabrera de Mar. II - Can Modolell*. Col.leccionable núm. 5 de la Fundació Burriac. Cabrera de Mar 1994.

BONAMUSA, J.: "El criptopòrtic de Can Modolell. Cabrera de Mar". *Primeres Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme. Homenatge a Rafael Esteban. Ilturo*, 1. Cabrera de Mar 1998.

BONAMUSA, J.; GARÍ, R.I. *et alii*: *Memòria del jaciment romano-medieval de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme). Campanyes d'excavació 1977/78*. Inèdita.

BONAMUSA, J.; CERDÀ, J.A.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; MARTÍ, C.; PERA, J.; SOLER, A.: *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar - El Maresme*. Secció Arqueològica del Museu de Mataró, opuscle núm. 4. Mataró 1985.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; PERA, J.; SOLER, A.: "El jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar - El Maresme) com a nucli de romanització". Pre-actes de les *Jornades Internacionals d'arqueologia romana, Homenatge a Josep Estrada i Garriga*. Granollers, 1987.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; PERA, J.; SOLER, A.: "El jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar - el Maresme) com a nucli de romanització". *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior, Homenatge a Josep Estrada i Garriga*. Barcelona 1998.

BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E.: "Notícia sobre la descoberta del jaciment de Can Modolell: les estances del sector del camí (Cabrera de Mar)". *III Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme* (1 de juliol de 2000), *Ituro*, 3. Cabrera de Mar (en premsa).

BONAMUSA, J.; GARÍ, R.I.; CLARIANA, J.F.: "Notícia sobre l'excavació del sector de la torre semi-circular de Can Modolell (Cabrera de Mar)". *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 33 - 65. Mataró 1998.

BOSCH, A.: "Les destrals polides del nord de Catalunya: tipologia i petrologia". *Fonaments*, 4, pp. 221-245. Barcelona 1984.

BOTET I SISÓ, J.: *Les monedes catalanes*. Barcelona (Institut d'Estudis Catalans) 1911, r. 1976.

BURJACHS, F.: *Informe de les prospeccions arqueològiques de l'Hort de Can Modolell (Cabrera de Mar. El Maresme)*. 1985. Inèdit.

CAU, M.A.; MACÍAS, J.M.; TUSET, F.: "Algunas consideraciones sobre cerámicas de cocina de los siglos IV al VIII". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 3-36. Barcelona 1997.

CLARIANA, J.F.: "Noves aportacions a l'estudi de les necròpolis alto-medievals del Maresme". *VIII Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 11-25. Mataró 1992.

CLARIANA, J.F.: "Anotaciones al estudio de las necrópolis altomedievales de la comarca del Maresme". *III Congreso de Arqueología Medieval Española, Oviedo 1989*, pp. 493-499. Oviedo 1992.

CLARIANA, J.F.: "El vidre romà de Can Modolell (Cabrera de Mar)". *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 67 - 76. Mataró 1998.

CLARIANA, J.F.: "Ceràmiques singulars a la vall de Cabrera de Mar". *Segones jornades d'arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme* (4 de juliol de 1998). *Ituro*, 2, pp. 37 - 48. Cabrera de Mar 2000.

CLARIANA, J.F.; OROBITG, M.J.; PORTILLO, T.; PREVOSTI, M.: "Datos para el estudio del poblamiento rural altomedieval del Maresme (Barcelona)". *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. IV, pp. 569-585. Saragossa 1986.

CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R.: "Notícia d'unes curioses ceràmiques de procedència xipriota i egípcia, d'època tardo-romana, trobades en el Maresme". *XI Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1995.

CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R.: "La fase paleocristiana del jaciment de Can Modolell de Cabrera de Mar". *XII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1996.

CLARIANA, J.F.; PREVOSTI, M.: "Sobre la pervivència de habitatges rurals romans en la Alta Edat Mitjana en el Maresme". *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, pp. 430-436. Madrid 1987.

FABRÉ, G.; MAYER, M.; RODÀ, I.: *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del Maresme)*. Mataró, 1983.

GARÍ, R.I.: "Sant Joan de Can Modolell". *Catalunya Romànica*, volum XX, p. 451. Barcelona 1992.

GOMIS, C.: *Geografia General de Catalunya*, volum província de Barcelona, pp. 305 - 306. Barcelona 1908-1918.

GONZÁLEZ MILÀ, E.: *La ceràmica baixmedieval decorada en verd i manganés a Catalunya. Un estat de la qüestió*. Barcelona (Generalitat) 2000.

GONZÁLEZ PÉREZ, J.R.; MARKALAIN, J.: "Panorama de la ceràmica grisa medieval en les Terres de Ponent". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 213-223. Barcelona 1997.

GRAUPERA, J.: *L'arquitectura religiosa preromànica i romànica en el Baix Maresme*, vol. 1, Argentona (La Comarcal) 2001.

JÀRREGA, R.: *Poblamiento y economía en la costa Este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV-VI)*. Tesi doctoral publicada en microfítxes. Barcelona (Universitat Autònoma) 1992.

JÀRREGA, R.: "L'Antiguitat Tardana al Maresme", *Roma al Maresme. Homenatge a Marià Ribas i Bertran*. Mataró (Grup d'Història del Casal) 1997.

JÀRREGA, R.: "Las cerámicas de importación en el nordeste de la Tarraconense durante los siglos VI y VII d.C. Aproximación general". *V Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Cartagena 16-19 d'abril de 1998*. Barcelona 2000.

JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F.: "Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardorromanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona)". *Archivo Español de Arqueología*, núm. 63. Madrid, 1990.

JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F.: "Ceràmica xipriota i egípcia-B tardo-romana a la comarca del Maresme". *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*. Barcelona 1994.

JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F.: "El jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme) durant l'Antiguitat tardana. Estudi de les ceràmiques d'importació", *Cypselà*, XI. Girona 1996.

JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F.: "Noves consideracions sobre els materials arqueològics provinents de la capella de Santa Margarida de Cabrera de Mar", *XVII Sessió d'Estudis Mataronins (28-11-2000)*. Mataró 2001.

JUAN, M.; LÓPEZ MULLOR, A.: "Excavaciones arqueológicas en la iglesia de Santa Maria de Rubió". *Quaderns Científics i Tècnics*, 3, pp. 44-50. Barcelona (Diputació) 1991.

LERMA, J.V.: "Ensayo de cronología". *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia (II)*. Estudios, pp. 163-167. Valencia (Ayuntamiento) 1990.

LÓPEZ ELUM, P.: *Los orígenes de la cerámica de Manises y de Paterna (1285-1335)*. València 1984.

LÓPEZ MULLOR, A.: "Difusió i datació de materials procedents de la terrisseria de Cabrera d'Anoia o Cabrera d'Igualada (Anoia, Barcelona)". Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII). *XV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Balears 1997.

LÓPEZ MULLOR, A.: "La ceràmica medieval de cuina", dins Sanahuja, D.: *Història de Viladecans*, II, pp. 98-105. Viladecans 2002.

LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Hallazgos de cerámica gris medieval en las comarcas de Barcelona". *A Ceràmica Medieval no Mediterrâneo Occidental, Lisboa 1987*, pp. 87-98. Mértola 1991.

- LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Difusión de las cerámicas grises / oxidadas medievales en las comarcas de Barcelona (siglos IX – XIII)". *IV Congreso de arqueología medieval española: Sociedades en transición. Actas, 3: Comunicaciones*. Alicante, del 49 al 9 de octubre de 1993. Alicante 1994.
- LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Resultats de l'excavació a l'església de Sant Jaume Sesoliveres (Igualada, Anoia)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 16-17, pp. 267-290. Barcelona 1995-1996.
- LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Elementos para la difusión y cronología de la cerámica gris medieval en las comarcas de Barcelona". *Material Culture in Medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*, vol. 7, pp. 293 – 310. Zellik 1997.
- LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Elements per a la difusió i la cronologia de la ceràmica grisa medieval a les comarques de Barcelona". *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes de 4t curs d'Arqueologia d'Andorra 1994*, pp. 105-126. Andorra 1997.
- LÓPEZ MULLOR, A.; CAIXAL, A.; FIERRO, X.: "Cronologia i difusió d'un grup de ceràmiques medievals trobades a les comarques de Barcelona (segles VII-XIV)". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 101-142. Barcelona 1997.
- LÓPEZ MULLOR, A.; NIETO, F.J.: "Hornos de cerámica gris medieval en el castell de Cabrera d'Anoia". *Informació Arqueològica*, 30, pp. 154-161. Barcelona 1979.
- LLUBIÀ, L.M.: *Cerámica medieval española*. Barcelona (Labor) 1973.
- MACÍAS, J.M.: *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*. Tarragona 1999.
- MACÍAS, J.M.; MENCHÓN, J.; MUÑOZ, A.: "Ceràmiques medievals a Tarragona, aproximació al seu coneixement". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 71-88. Barcelona 1997.
- MARINER, S.: "Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la Tarraconense". *II Congreso Internacional de las Culturas del Mediterráneo Occidental (Barcelona, 1975)*. pp. 79-84. Barcelona, 1978.
- MARINER, S.: "Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la Tarraconense". *Quaderns d'Arqueologia i Prehistòria del Maresme*, núm. 8-9, pp. 274 - 276. Mataró, 1979.
- MARTÍ, R.: "Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del riu de Bitlles". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 273-291. Barcelona 1997.
- MAS, J.: *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fitxes manuscrites, 27 volums, sense data (principis segle XX).
- MAS, J.: *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, 13 volums, Barcelona (La Renaixença) 1906-1921.
- MODOLELL, J.M.: *Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac. Síntesi històrica*. Argentona (L'Aixernador Edicions) 1993.
- MORO, A.A.: "Ceràmica medieval trobada a les excavacions del nucli urbà de Terrassa. Segles V al XV". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de*

novembre de 1994. *Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 165-175. Barcelona 1997.

NAVARRO, R.; MAURI, A.: "La ceràmica medieval de Martorell". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 89-100. Barcelona 1997.

OLESTI, O.: *El territori del Maresme en època republicana (s. III- I a.C.)*, pp. 436 - 437. Mataró 1994.

PADILLA, J.I.; VILA, J.M.: "El tester 347-B de Cabrera d'Anoia. Anàlisi d'una fase de la producció d'aquest centre artesanal". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 143-158. Barcelona 1997.

PARERA, M.: "Ceràmica baix medieval trobada a la Torre del Baró (Viladecans, Baix Llobregat)". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 199-211. Barcelona 1997.

PASCUAL, R.: "La religió de Mitra". *L'arqueologia a Cabrera de Mar. II - Can Modolell*. Col.leccionable núm. 5 de la Fundació Burriac. Cabrera de Mar 1994.

PREVOSTI, M.: *Cronologia i poblament de l'àrea rural d'lluro*. Mataró 1981.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: "Una altra destrucció d'un jaciment arqueològic a Mataró". *VI Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 23-32. Mataró 1990.

RIERA, M.M.: "Ceràmica grisa catalana a Mallorca, 1229-1350". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 225-233. Barcelona 1997.

RIU, M.: "El manso de 'La Creu de Pedra' en Castelltort, municipio de Guixers (provincia de Lérida)". *Noticiario Arqueológico Hispánico*, Arqueología, 1, pp. 183-196. Madrid 1972.

RIU, M.: "Els forns medievals de ceràmica grisa a Catalunya". *Quaderns d'Estudis Medievals*, 1, pp. 56-59. Barcelona 1980.

RIU, M.: "Notes sobre l'aportació de l'arqueologia a l'urbanisme medieval català". *Fonaments*, 5, pp. 143-154. Barcelona 1985.

RIU, M.: "Talleres y hornos de alfareros de cerámica gris en Catalunya". *Fours de potiers et testares médiévaux en Méditerranée occidentale*, pp. 105-115. Madrid (Casa de Velázquez) 1990.

RIU, M.: "Aportació a la tipologia de les ceràmiques grises dels segles XI i XII al Solsonés i al Berguedà". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 159-164. Barcelona 1997.

ROIG, J.; COLL, J.M.; MOLINA, J.A.: "Ceràmica d'època carolíngia i comtal al Vallès". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 37-62. Barcelona 1997.

RUF, M.A.; MOLERA, J.; VENDRELL, M.: "Aportacions per a la caracterització de la ceràmica comuna de cocció reductora a les valls d'Andorra. Segles VII-XV". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 63-69. Barcelona 1997.

SALRACH, J.M.: "El procés de feudalització", *Història de Catalunya*, volum II, dirigida per Pierre Vilar. Barcelona, 1987.

S.A.M.M. (=Secció Arqueològica del Museu Municipal de Mataró): "Cabrera de Mar i la seva alçada històrica a la llum de les troballes arqueològiques de Can Modolell", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia*, núm. 3, pp. 55 - 56. Mataró 1977.

S.A.M.M.: "El jaciment arqueològic, de Can Modolell (Cabrera de Mar)". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Maresme*, núm. 4, pp. 93 - 98. Mataró 1978.

S.A.M.M.: "Can Modolell (Cabrera de Mar)". *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, pp. 301 - 304. Barcelona 1982.

VENDRELL, M.; PRADELL, T.; GARCÍA VALLÈS, M.T.; MOLERA, J.: "Producció i difusió de la ceràmica grisa a Catalunya durant l'edat mitjana". *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona, 15-16 de novembre de 1994. Quaderns Científics i Tècnics*, 9, pp. 263-272. Barcelona 1997.

VILA, G.: "Un forn d'època romana de Can Modolell. Intervenció arqueològica d'urgència". *L'arqueologia a Cabrera de Mar. II - Can Modolell*. Col.leccionable núm. 5 de la Fundació Burriac. Cabrera de Mar, 1994.

- i J.M. Salrach, “El procés de feudalització”, *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, volum II, pàgs. 33 i 34. Barcelona, 1987.
- ii *Ibidem*, pag. 32.
- iii J.F. Clariana i R. Jàrrega, “La fase paleocristiana del jaciment de Can Modolell de Cabrera de Mar”, *XII sessió d’estudis mataronins*. Mataró, 1995. Vegi’s també “Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardoromanes del yacimiento de can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona), *Archivo Español de Arqueología*, núm. 63, Madrid, 1980.
- iv *Ibidem*
- v J.F. Clariana i J.R. Jàrrega., *op. Cit.*, també a *Archivo Español de Arqueología*
- vi J.M. Modolell, *Cabrera de mar, el castell de Sant Vocenç o de Burriach. Síntesi històrica*. Pàg. 250. Argentona (L’Aixernador d’edicions)1993.
- vii J.A. Alvar, Los misterios, religiones “orientales” en el Imperio Romano. Pàg. 260. Ed. Crítica, Barcelona, 2001
- viii J. Aguado, *la cerámica hispanomusulmana de Toledo*. Madrid, 1983.
- ix A. Bazzana , “La cerámica islámica en la ciudad de Valencia (I). Catálogo. Valencia (Ayuntamiento) 1983, pàg. 133.
- x A. Bazzana, *op. cit.* 1983, pags. 60 i 62, fig. 17, núm 577; J.V. Lerma, “Ensayo de cronología”. *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia (II). Estudios*, pags. 163-167. Valencia (Ayuntamiento) 1990.
- xi Comparació amb la núm 71 del catàleg de J. Botet i Sisó, *Les monedes catalanes*. Barcelona (Institut d’estudis Catalans) 1911, r. 1976.
- xii G. Vila, “Un forn d’època romana de Can Modolell. Intervenció arqueològica d’urgència”. *L’arqueologia a Cabrera de Mar II- Can Modolell*. Col.leccionable núm . 5 de la Fundació Burriac. Cabrera de Mar, 1994.